

LOVRE KATIĆ

JURA SANCTI PETRI DE GOMAI

Supetarski kartular

Uredili i obradili Viktor Novak i Petar Skok (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti knj. 43).

To je jedan od najvažnijih spomenika iz doba narodne dinastije, iz kojega ključaju povijesni, društveni, paleografski i drugi podaci. Dosada su ga izdavali Fr. Carrara, Kukuljević i Rački s malom dopunom Smičiklasovom, no ovo luksuzno i ukusno izdanje po svojoj opremi s fotografskim snimkama najljepše je djelo među našim povijesnim izdanjima.

I obrada Kartulara je svestrana, jer su doneseni rezultati arheološki, historijski, topografski, paleografski, diplomatički, hronološki, lingvistički i privatno-pravni. Obilje materijala i pristupačnost originala po fotografijama, čini, da ne će moći ni jedan stručnjak u gornjim disciplinama da ne prouči ovaj spomenik, koji je dosada kao original bio teško pristupačan, a kao štampani tekst neobjašnjen, pa i slabo tradiran. Varijante čitanja, koje Novak donosi mnogo će olakšati trud svakome, tko se pozabavi ovim spomenikom.

Sređivanje i obrada ovako opsežnog spomenika, posve naravno, bila je teška i duga, pa nije čudo, što su se pri tome potkrale i netočnosti, te to, kao i različno gledanje na razna pitanja može izazvati i prigovore.

V. Novak odmah u početku negoduje, i s pravom, što je stara crkva sv. Petra Gumajskoga netragom propala krivnjom crkvenih vlasti. Negodovao je i don Frano Bulić, jer je Ante Nazor Ivkić „bez ikakve dozvole društva »Bihać« i bez obavijesti sagradio kuću dvokatnicu baš na temeljima i jedne i druge i treće crkve, naime starokršćanske i Petrove i kasnije sredovječne” (Fr. Bulić-L. Katić: Stopama hrv. nar. vladara str. 99). Nadgrobnii natpis Petrov dospio je iz prvotnoga svog položaja, sa grobnice Petrove, na oltar kasnije crkvice sv. Petra, gdje ga je Bulić otkrio. Kad se je ovo zbililo, dosada nije bilo poznato, no iz biskupske vizitacije iz god. 1752., koju sam našao u arhivu splitske kurije, izlazi, da je crkvice bila sagrađena u prvoj polovici XVIII. st. Tekst vizitacije glasi: »... S. Pietro al lito del mare non ha niente, perchè la famiglia Nazor nasconde il testamento del quondam Pietro Nazor,

che la fabricò e che le lasciò delle terre. S. Stefano in Blatto alcuni pezzetti. S. Massimo in Cima del monte di sopra Crugh, che ha la sua confraternita e buona rendita di beni patrimoniali».

Zaista crkvene vlasti, osobito one u Jesenicama, kojima se to barbarsko djelo pred očima izvršilo, morale su bolje pripaziti na tu hrvatsku starinu. U to doba bio je u Jesenicama župnik don Marko Ivanišević brat don Frane Ivaniševića, koji je tada živio u Jesenicama kao umirovljenik.

Poslije nekoliko uvodnih riječi V. Novak obradio je najprije epitaf utemeljitelja zadužbine Petra Crnoga, sina Gumajeva. Šteta, što je prvi redak krivo štampan »Tam sordente domo *perficie* quid sit homo«, a mora se čitati: *perspice*.

Najveću važnost Novak polaže na treći stih, koji su razni tumači različito čitali, a to nejednako čitanje nastalo je zato, što riječi epitafa nisu rastavljene, već sva slova teku *in continuo*, dakle ovako: ETDUMVIGUITERRORINORBEFUI. Jedni dakle čitaju: Et dum vigui, terror in orbe fui, a drugi: Et dum viguit error, in orbe fui. Značenje prvog čitanja: Dok sam bio u snazi, bio sam strah i trepet u svijetu. Drugo čitanje: Dok je cvala zabluda, bio sam u svijetu.

V. Novak prima ovo drugo čitanje i izvodi iz toga dalekosežne zaključke, a zatim ističe i šesti stih, koji kaže za Petra Gumajeva: »Ingenio luxit Petrus, sua quam bene duxit«, pa po tim riječima zaključuje o prilikama, u kojima je živio Petar.

Kao polazna točka u povijesnoj eksploataciji Kartulara mora se uzeti pitanje, kad je sagrađena crkva i uza nju samostan, da se time odredi i vrijeme jedne markantne povijesne ličnosti: kralja Slavca.

Do godine 1932. svi su povijesnici prisvajali Lucijevo mišljenje i postavljali Slavca između Petra Krešimira i Zvonimira (1072–75). Lucius je izveo taj kronološki zaključak upravo po Kartularu, gdje se Slavac tri puta spominje.

Prvi je Barada stao tvrditi, da Slavac nije hrvatski kralj, već »neretvanski vladar«, da je crkva sv. Petra sagrađena tekar 1080. godine, a samostan »negdje devedesetih godina XI. stoljeća«. Barada je tada napisao: »Tako, kako vidimo, Luciusova kombinacija, koja je toliko vremena i tako plodno hranila maštu romantičara, bez ikakva je oslonca«. (Barada: Dinastično pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća – Vjesnik za a. i h. d. sv. 50. str. 183). Konsekventno tome Barada je tvrdio, da godine 1075. »zarobljeni kralj može da bude samo Petar Krešimir«.

Novak se slaže s ovim Baradinim razlaganjem o Slavcu, i dapače izjavljuje, da je do istih rezultata došao Barada neodvisno od njega (Kartular str. 33–34 bilj. 12 i str. 196 bilj. 23).

Nije svakoga uvjerio ni Barada ni Novak, pa je, evo, Lj. Karaman ponovo pretresao ovo pitanje u svojoj raspravi: »Još o kralju Slavcu« u Zgodovinskom časopisu – Kosov zbornik – letnik VI–VII, leto 1952–53, Ljubljana str. 259–269. Karaman je dokazao, da se godina 1080. u Kartularu nema uzeti kao datum, kad je crkva sagrađena, već samo kad je posvećena, što i izlazi iz Kartulara. Zatim pobija tvrdnju Barade i Novaka, da je najprije crkva, a kasnije samostan osnovan, čime su oni odalečili datum dolaska Slavčeva do devedesetih godina XI. st. Što se spominje crkva, a ne samostan u prvome dijelu, to Karamanu ništa ne smeta, jer se crkva identificira sa samostanom i u drugom dijelu Kartulara, kao i u ostalim povijesnim dokumentima.

Pri tome upozorava na kontradikciju u Novakovu tumačenju na str. 103. i str. 199. Na str. 103. Novak kaže, da je dječak Zloba »ecclesiae adscriptus« što je u stvari značilo, da je bio i on »vezan pravilima benediktinskog reda, kome je pripadao sv. Petar« (t. j. crkva), a na str. 199. tumači riječi o Zlobi: »quemque libertavimus et usque ad presbiterii honore sublimari fecimus ad eiusdem ecclesiae opus – to znači za crkvu, a ne za manastir«. Napokon Karaman zaključuje, da su i crkva i samostan sv. Petra Gumajnskoga stariji od god. 1080., jer crkva je nastajala zajedno sa samostanom, a premda je crkva posvećena 1080. godine, to ne znači, da ona nije prije postojala, jer crkva se ne posvećuje, čim se sagradi. Da to bolje utvrdi, navodi dva primjera: Katedrala u Zagrebu posvećena je 1217. godine, a već prije potkraj XII. stoljeća u njoj su se pokapali biskupi, dakle je sagrađena mnogo prije, nego je posvećena. Šibenska katedrala posvećena je g. 1555., a počela se graditi 1431., dok darivanja i ostavštine za nju pritječu 1402. Tako je bilo i sa sv. Petrom Gumajskim; darovštine i kupnje mogu biti prije 1080. godine, kad je crkva posvećena. Ja ću dodati: ako 1080. god. pri posvećenju crkve nadbiskup pita »pro datis eiusdem ecclesiae«, a Petar izjavljuje, da daje sve, što je kupio od Sv. Stjepana do Šölinâ i do vinograda Tilsto Cosse, to znači, da je prije 1080. godine Petar kupio i one zemlje, koje mu je kralj Slavac dosudio naravno već prije 1080. godine. U Kartularu stoji: »Terras autem dedimus omnes que in circuito eius habentur ecclesie. A confinio territorii prelibate ecclesie sancti Dömnii (t. j. sv. Stjepan u Jesenicama – opaska moja) usque ad locum qui dicitur Saline quidquid infra est mons sive vallis a maris ripa usque ad vineam Tilsto Cosse.« U 6. točki u parnici, koju presuđuje Slavac, Petar ističe upravo, da je njegovo brdo i dolina od Solina (Saline) do Zatilja: Vallem et montem incipiente ex Saline usque Satilie, omnia mea sunt, quia emi a Miroslauo coram idoneis testibus«. To on kaže svojim protivnicima Vukićima, a pred kraljem Slavcem i njegovi svjedoci to potvrdiše: »adduxi eos et ad nominatas Petras (danas Stiničine više crkve sv. Stjepana) ascenderunt et ita ut supra scriptum est, quia Monticellum et uallem, et incipiente a Saline usque ad vineam Tilsto Cosse totum nostrum esse, testificauerunt« (Supetarski Kartular str. 215).

Dakle, za ono što Petar daje u 1. točki, koja je datirana g. 1080. pri samoj posveti crkve, za to, u točki 6., gdje dolazi na pozornicu Slavac, potanje dokazuje kako je dobio. Ovo, što se kazuje u točki 6., prethodilo je točki 1., t. j. Petar je prije 1080. godine dobio sve ono, što dariva god. 1080. To se jasno vidi, jer 1080. citira i dariva sve ono, što sadržava točka 6. Kartulara, a kako je te zemlje u točki 6. dosudio Petru kralj Slavac, to je on bio kralj svakako prije godine 1080., a ne devedesetih godina XI. st. Lucius ga je dakle dobro postavio prije Zvonimira. Nadalje Karaman nazivlje apriornim Novakovo uvjerenje, da je »postojala posebna listina prigodom osnutka crkve iz god. 1080. i posebna listina prigodom kasnijeg osnutka samostana«. Konačno ovako Karaman rekonstruirao događaje na temelju Kartulara: – Valjda još šezdesetih godina XI. stoljeća Petar je nabavljao zemlje, početkom sedamdesetih je obolio i ozdravivši dao se na gradnju crkve i samostana, za vrijeme gradnje oko godine 1074–75. došao je u poljičko primorje kralj Slavac i tom prigodom presudio spor oko Glavice u korist Petra i sam obdario samostan, koji je 1080. dovršen, a crkva posvećena.

Tako je Karaman vratio povjerenje Luciusu, te nije potrebno razbijati glavu, kako neretvanska oblast dobiva nemoguću granicu preko Cetine, a i kralj Slavac sada zauzimalje svoje staro mjesto u nizu hrvatskih kraljeva između Petra Krešimira i Zvonimira, te se Petar Krešimir oslobađa žiga normanskoga ropstva.

Raspravivši ovo pitanje postanka crkve i samostana sv. Petra Gumajnskoga prilazimo k samome osnivaču Petru Črnome Gumajevu.

Novak nam opširno govori o njemu na temelju vrlo oskudnih vrela. On sam priznaje, da je »teškom analizom iskonstruisao« podatke o životu Petrovu. Sve, što znamo o njemu, potječe iz samoga Kartulara i nadgrobnog natpisa. Po frazi s epitafa »ingenio lucxit« Novak ga vidi »u raskošnom liku veoma imućnih ktitora«, (str. 27), koji kao »bogati Hrvat težeći za višim i udobnijim životom, nego što su mu ga mogla da pruže hrvatska seoska naselja, rado se prilagodio životu u gradu«. Dalje: »Mladi Petar, koji je možda i na strani, svakako u Italiji proveo neko vrijeme, možda i na studijama, bio je još jače privučen od te nesumnjivo tada više kulture. Kao bogati vlastelin vjenčava se u Splitu sa Anom, kćerkom Maja Fave, nesumnjivog Latina. Dakle djed Petrov je sigurno Hrvat. Petrov djed je Petrovu ocu nadenuo ime Gumaj, Gemianus, što bi govorilo, da se taj djed već približio Latinima, barem na crkvenom području. Tu nije bio isključen i utjecaj nekog latinskog svećenika, koji je Petrova djeda nagovorio, da Petrovu ocu da ime po svetitelju Gemianusu. Taj Latin bio je možda prijatelj Petrova djeda Mihače i pri krštenju nagovorio djeda, da odabere ime (ommissis) svetitelja i zaštitnika Modene. Ništa jednostavnije, jer od IX. stoljeća nalaze se latinski svećenici vrlo blizu hrvatskih velikaša« (str. 47). Kursivi su moji, da se lakše povežu premise, na koje se nadovezuje zaključak o životnim prilikama Petra Gumajeva.

Premda po izvorima upravo ništa ne znamo o javnom životu Petrovu, Novak »teškom analizom« izvodi, da je bio oduševljeni pristaša Grgura VII. i Zvonimira, da je sagradio samostan, kako bi latinaši prodrli u glagoljaški ambient u Poljicima. Sve ovo pisac osniva na svome čitanju epitafa: *Et dum viguit error, in orbe fui*. Error je Novaku glagoljaški otpor, pa je Petar eksponent Latina protiv glagoljaša. Taj se »error Petru toliko usjekao u njegova životna iskustva, a možda i stradanja i neprijatnosti, kojih je imao, da ga nije zaborivao ni u nadgrobnom natpisu« (str. 22).

Već sam spomenuo, da je dosada bilo raznih čitanja epitafa Petrova, te dok su jedni čitali: »viguit error«, drugi čitaju: »dum vigui, terror in orbe fui«. Ni jedni ni drugi nijesu imali osobito uvjerljivih dokaza. U najnovije vrijeme je dr. Marković podrobnom analizom, uporedbom Petrova natpisa s drugim epitafima iz srednjega vijeka, analogijom iz srednjovjekovne nadgrobne poezije, konačno ne nagađanjem, već čvrstim dokazima, koji mogu podnijeti najoštriju kritiku utvrdio, da je jedino ispravno čitanje »terror« a nipošto »error«. Time je postao suvišan dobar dio studije o Kartularu suptarskom, jer su zaključci o latinaškom mentalitetu Petrovu ostali bez temelja.

Naravno, da zajedno s tim još manje ima vjerojatnosti, da je samostan Petar ogradio zidom »templum fundavit cum menibus«, zato, što se nalazio u neprijatnoj okolini, latinaško žarište među glagoljašima. Koji samostan nije ograđen zidovima i dandanas? Ima zemalja, gdje kažu: »Idem u ogradu«,

kad ide u samostan. Otvorimo li Documenta Račkoga na str. 21–22. naći ćemo, da su Zadranici g. 986. odredili, da se imaju zazidati dvije ulice kod sv. Krševana, jer je crkva samostanska bila izvan stare samostanske ograde »što regule sv. oca Benedikta zabranjuju, jer sve, što je potrebno samostancima, moraju imati intra monasterium ut nulla necessitas sit eis vagandi«. To u Zadru opkoljenu jakim bedemima. Kad je franački opat Abbon došao u neki utvrđeni samostan među Baskima, uskliknuo je gledajući kulu na ulazu (kapikulu): »Sad sam ja moćniji nego franački kralj, koji nema tako utvrđena mjesta«. (Georg Grupp: Kulturgeschichte des Mittelalters, sv. II, str. 26).

Veći samostani bili su prema vani zatvoreni i ograđeni opkopom i nasipom već u IX. stoljeću. (Vidi o tome: Grupp, o. c. II, sv. str. 180). Ako su tako bili ograđeni samostani na običnim položajima, što ćemo se čuditi, da je Petar utvrdio bedemima svoj samostan na obali mora na udaru gusarima? Ne mogu se složiti ni s Novakovom apodiktikom tvrdnjom, da su svi samostanci u Supetru identično gledali na omraženi glagoljizam (str. 29). To zato, što iz Kartulara to ne proizlazi. A da je bilo i u najranije doba glagoljaša u samostanima, svjedokom nam je sam splitski sabor g. 925., kad dopušta, da glagoljaš može »in clericatu et monachatu Deo deservire«.

»Error« glagoljaški po Novaku navodi i Zvonimira da daruje župu Cetinu splitskom nadbiskupu, i tu vidi on »istinski žar borca, osvjedočenog za stvar, za koju se fanatički zalaže« (str. 35), jer je Cetina župa, »koja je obilovala upravo najraširenijim glagoljaškim područjima«. Da ta tvrdnja nema jakoga temelja, uvjerit ćemo se, ako otvorimo str. 62. Supetarskog kartulara pri vrhu, gdje sam pisac ubraja ovu Zvonimirovu povelju među falsifikate. Za Cetinu kao najraširenije glagoljaško područje dosta je pogledati odlično djelo prof. dra Luke Jelića: »Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae«, pa ćemo se uvjeriti, da o prostranom raširenju glagoljice imamo vijesti tek iz XIII. stoljeća. S druge strane iskopine u selu Koljanima (Vidi: Frano Radić: Ostaneci starohrvatske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike – Starohrvatska prosvjeta god. V. sv. 3 i 4, str. 107–122, Knin 1900), u Brnazima (Vidi: Stipe Gunjača: Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas – Starohrvatska prosvjeta III. serija, II. svezak – Zagreb 1952. str. 223–225) i Cetini (Vidi: Stipe Gunjača: Radovi na crkvi i groblju sv. Spasa na vrelu Cetine – Ljetopis Jugoslavenske akad. knj. 55, Zagreb 1949.), dakle u Cetinjskoj županiji nijesu iznijele na javu ni jedno glagoljsko slovo.

Ni o porijeklu fundatora Petra Gumajeva ne možemo po dokumentima ništa sigurno reći. Novak ga drži Poljičaninom, što je davno prije i Pivčević ustvrdio; Skoku je on Roman, Farlattiju Splicićanin. Zaista tih Černeha, Černota ima u Splitu u XI. i XII. st. a i poslije. Ima ih i u Zadru. Novak drži, da je bio »jedan od najimućnijih i najistaknutijih velikodostojnika« (str. 27), no kako to, da se taj velikodostojnik nigdje ne spominje osim u Kartularu ni po imenu ni po činu?

»Kad su se poslije smrti njegove žene, a vjerojatno (moj kursiv) i poslije ubistva Zvonimira toliko izmijenile prilike, da je bilo i te kako opasno stajati u prvim redovima borbe, Petar Crni se povlači u manastir... završivši svoj život u potpunoj tišini« (str. 32). Ovu konstataciju Karaman naziva »naga-

danje bez temelja« protivno izričitom kazivanju samoga Petra, da je samostan osnovao kao zavjet učinjen u vrijeme teške bolesti (o. c. str. 263). Pa zaista zar ne bi Petar bio sigurniji među zidovima romanskoga Splita, nego u svome Supetru opkoljenu neprijateljskim Poljičanima?

Da lik Petra Gumajeva bude što potpuniji i plastičniji, Novak se je opširno pozabavio njegovim kupnjama zemalja za samostan, da tim osvijetli i imovinske prilike u staroj hrvatskoj državi. »Prelaženje u ropstvo bilo je samo jedan odraz tih teških uvjeta, u kojima se je odvijao život najvećega dijela stanovništva, seljaštva. Ma da je utvrđivanje vrijednosti tih prodatih seljačkih zemalja *gotovo nemoguće*, jer im se ne zna ni točan opseg, ni njihova plodnost *ipak se po svemu čini*, da je Petar Crni do tih zemalja dolazio veoma jeftino, gotovo u bescijenje« (str. 110). (Kursiv je moj). Ekonomsko stanje XI. st. u Hrvatskoj zanima svakoga, pa je bilo očekivati, da će naučna eksploatacija Kartulara maknuti korak dalje znanje, koje nam je ostavio Rački o tome, ali izričaji Novakovi »gotovo nemoguće« i »ipak se po svemu čini« koje sam gore podcrtao, te jednostavno pretvaranje zlatnika u današnji novac bez oznake kupovne snage solida, ostavlja mutnu sliku, sve kad bismo i znali veličinu i plodnost kupljenih zemalja, a bez toga je zaista nemoguće išta meritorno reći.

Bolji se uvid u cijene i vrijednost zemlje može postići, kad se upoznaju kupnje iz istoga doba u Splitu i po ostaloj Dalmaciji.

Po Novaku je Petru Gumajevu prodavao zemlje samo osiromašeni seljak (str. 112): »Očigledna glad ih je natjerala da zemlju, pa ma koliko mala bila, prodaju u bescijenje«. Seljaci su bili prisiljeni, da za »golu hranu prodaju svoju zemlju, tada jedinu njihovu hraniteljicu« (str. 113).

Cijene u kartularu mogu izgledati niske, ali uporedivši ih sa cijenama po ostaloj Dalmaciji, pa i po Franačkoj i Njemačkoj jasno je, da su normalne. Treba kod toga procjenjivanja imati osobiti obzir na konfiguraciju tla u predjelu, gdje su kupovane zemlje. Oko sv. Petra Gumajškoga teren je uzbrdit, obronak prve kose Mosora, to su uski komadi zemlje »lastve«, stepenice, koji kad su neobrađeni, ni danas nisu nikakve cijene, pa više vrijedi zid, kojim je podzidana lastva, nego sama zemlja. Takve zemlje prodaju se za nešto žita, vina, sira, za tri koze, za luk i debelu prasicu, za nekoliko runa vune i t. d. (Vidi Kartular passim). Georg Grupp u djelu već navedenom, II. dio str. 63 navodi, kako je u IX. st. prodana zemlja od 4 jutra za jedan mač. pa jedno jutro zemlje za 1 šiling (solid zlatni).

Kod nas u dokumentima, gdje se nekako mogu kontrolirati cijene zemlje, nalazimo ove podatke:

1. Ivan, djed Hrvata, uz pristanak svoje žene prodaje čitav svoj posjed u Čepljanima samostanu sv. Krševana za 20 solida, godine 1070. (Rački: Doc. str. 84). Ova je prodaja suvremena Petrovim kupnjama. Posjed djeda »velikodostojnika« na kraljevskom dvoru bez sumnje nije bio malen, kad cijeni, da je za prodaju potreban i pristanak njegove žene. Sigurno on nije za glad prodao svoju zemlju.

Uporedimo tu kupnju sa Petrovom u Žrnovnici. Petar je kupio za jednoga konja »curtis« (gospodarska zgrada) i vinograd. Dobar konj prodavao se je za 40 zlatnih solida (vidi Smičiklas: Cod. dipl. II. 15).

I župan Sidrage Jurana prodao je jedan svoj posjed za jednog dobrog konja (Rački: Doc. 166 str.).

Konju je dakle cijena ekvivalentna jednom posjedu.

U Splitu je curtis zajedno sa $\frac{1}{3}$ kule Dioklecijanove palače god. 1119. prodana za osam solida i 4 modija žita (Smičiklas: C. d. II. str. 30–31).

U Zadru g. 1066.–76. đakon Ivan, brat svećenika Dimitrija, prodao je opatu sv. Krševana zemlju u Obrovcu, koja je bila toliko velika, da se na njoj sijalo do 24 modija žita. Cijena joj je 6 zlatnih solida.

Novak cijeni (po Šrepelu) modij na $\frac{8}{4}$ lit., to znači 24 modija 210 litara. Na splitskom vritu (852 m²) sije se 12–15 litara žita. Ta bi, dakle, zemlja imala površine 14 do 17 $\frac{1}{2}$ vriti ili 11.928 m² do 14.910 m² (dakle od 12 do 15 ari). Takvu je zemlju prodao službenik crkve, đakon, dakle neseljak za šest solida.

Jedan vrlo velik posjed prodaju slobodni seljaci (villani) Tješimir i Dobrača («Allodia sua cum omnibus suis pertinentiis in aquis, in silvis, in pratis»), a sastoji se od šuma i livada za 35 solida. Da je posjed vrlo velik, dokazuje i velik broj svjedoka, čitavo selo, koji prisustvuju prodaji (fere omnibus de eodem vico villanis – Rački: Doc. str. 165).

Osobitu je pažnju posvetio Novak ropstvu u našim zemljama str. 79.–108. Tu navodi obilnu literaturu. Uza sve to teško je odrediti pravni položaj naših »servi et ancillae«. I rimsko pravo priznaje, da je čovjek po naravi slobodan, ali građansko pravo učinilo ga robom. Justinijanove Institutiones 1,3 postavljaju načelo: »Quod attinet ad *ius civile* servi pro nullis habentur, non tamen et *iure naturali*, quia omnes homines aequales sunt«.

Novak navodi mišljenje Račkoga, Medinija i D. Jankovića, po kojima servi et ancillae nisu robovi u smislu rimskoga prava, već slobodni hrvatski seljaci (tako Medini), položaj njihov je sličan položaju kmetova – zavisnih seljaka vezanih za zemlju (Janković). – (Supeterski Kartular str. 83 bilj. 175).

I Vladimir Babić u Historiji naroda Jugoslavije I. str. 201. (poglavlje koje je Babić obradio) misli, da se ne može utvrditi, da li i izraz »servus« označuje potpuno neslobodna roba ili neslobodna kmeta i poluslobodnog kolona.

Usprkos tim mišljenjima Novak serve drži robovima. Taj ekskurs o ropstvu protegao je on sve do XVII. stoljeća obuhvativši sve dalmatinske gradove pa i prekovlebitsku Hrvatsku.

Također ne može se reći, da je Petar Gumajev ograničio slobodu dječaku Zlobi određivši, da kao svećenik služi doživotno njegovoj crkvi, jer stara crkvena praksa bila je, da se svaki svećenik redi za jednu crkvu i njoj služi doživotno.

Na kraju odsjeka »Notae historicae et paleograficae« udaljivši se od XI. stoljeća Novak govori o kmetovima – polovnicima i kaže, da su *možda* oni najstariji tip u promjenama produkcionih odnosa. Međutim najstariji tip kmetskih pogodaba mnogo je povoljniji, jer su se davale zemlje kolonima uz $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{6}$ neobrađene, a uz $\frac{1}{2}$ obrađene (Vidi Smičiklas: Codex diplomaticus IV. str. 5, 6, 18, 23, 142, 392, 505). U kasnijim vjekovima pogodbe su teže za kolone.

TOPOGRAFIJA

Za ubiciranje lokaliteta poslužio se je Novak uz svoje istraživanje Kaerovom radnjom »Dvije opatije ...« i dvjema mojim člancima u Jadranskom Dnevniku br. 11. i 18. IV. 1936. Na strani 70. pogrešno me zove autor (ili je to greška slagareva) Lovrić. Tek ponegdje nije ispravna topografija i toponomastika. Na str. 71. kaže se, da prostor između Malog i Velikog Rata nekoji još i danas nazivaju Pasike, Pasičine. Ako i zovu, taj naziv nije nikako u vezi sa starim »Pissi rit« »Pasji rat«. Pasike su krčevina, zemlja, gdje se iskrčila šuma, da se posadi vinograd. U takvom značenju upotrebljava se još danas ova riječ u Podgrađu (Poljica). Ime toga poluotočića »Pasji rat« živjelo je još 1493. Te je godine nadbiskup Averoldus dao u zakup Jurju Ravnohodu zemlju »positam in loco Sti Petri de Primoria a Puncta de Pasi rat«. (U arhivu biskupske kurije u Splitu »Descr. della mensa«). Toga doba, dakle, i crkva je promijenila svoje ime u Sv. Petar od Primorja.

Na str. 74, br. 44. Novak prigovara mojoj ubikaciji Orechova između Naplovina i supetarskih Solina.

Moje informacije potječu iz godine 1925.–27. od starice Mande Nazor, koja je tada imala oko 75 godina. I na topografskoj skici, koju mi je izradio dr. Ante Kadić (Jeseničanin) g. 1935., zabilježeno je mjesto Orij između Naplovina i Solina, upravo na Granici.

Na str. 75, br. 77. pita pisac, nije li toponim A Ballo = Bačvice. To nikako! (Vidi Smodlaka: Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije str. 40.) Skok ispravno A Ballo ubicira prema Kopilici na sjeveru Splita.

LINGVISTIČKA ANALIZA KARTULARA

Tu analizu izvršio je Skok. Između njega i Novaka ima nekoliko razmimoilaženja. Novak tvrdi, da su Kartular pisala dva Hrvata (str. 130), a Skoku su pisari bili Latini (str. 235). Za mlin u Solinu Novak kaže, da ga je darovao Bratači Krivalj kralj, a Bratača ga prodao Petru Gumajevu, no Skok tvrdi, da ga je prodao sam Krivalj kralj. Skok rješava »de cara« u caries = crv, koji izjeda (str. 289), a Novak u »cara« = boginje (str. 106). Novaku je Crivali rex = kiralyi rex, a to je Skoku »teško vjerovati« (str. 269).

Skok primjećuje, da latinizator hrvatskih riječi ne razlikuje z od ž, a da ta dva glasa splitski Hrvat nigda ne miješa. Sada zaista ne miješa, ali današnji Splitskani nijesu starosjedioci. Starenici te glasove su miješali, kako čine još Trogirani.

Za palatalno *lj* kaže Skok, da ga ne poznaju Brač ni Dubrovnik. Potvrdu za to mogao je lako naći i u Splitu i u čitavoj njegovoj okolini.

Đakonu Cernati ne mora biti otac Roman zato, što nosi prišvarak Pecce (Smola), jer mogao je biti Hrvat, a nadimak mu dali sugrađani Romani.

Nevjerojatno je, da je današnje ime Čudina nastalo po talijanskoj grafiji naše riječi Hudina = Chudina (str. 258). Prije je postojalo ime Čudina nego talijanska grafija toga imena, a pogotovu nepismeni narod nije čitao talijanske nagrde svoga jezika, pa usvajajući ih, sam kvario svoja imena.

Ime Stiglizzo Skok izvodi od staglič, staglin i kaže, da bi danas glasilo staglac, kad bi bilo potvrđeno. Mogu zabilježiti jedno nadime nekog splitskog drvodjelca pred 50 godina u Splitu, zvali su ga Stiglica.

De Anzulo zaista dolazi i danas, kako tvrdi Skok, u dalmatinskom prezimenu Anzulović, ali ono živi i u ličnom imenu Anzula (u Trogiru). Pogrešno je tumačenje Skokovo (str. 264), da je Dujam prior ujedno i opat sv. Stjepana. To su dvije osobe. Tekst na str. 224, br. 81. glasi: Ante Laurentium episcopum abbatem sancti Bartholomei, Duymum priorem, abbatem sancti Stephani etc.« Kad bi bilo opravdano Skokovo tumačenje, da je Dujam prior i opat, jednako bi bilo ispravno, da je Lovrinac nadbiskup i opat sv. Bartula. Radi se, dakle, o prioru Dujmu i o anonimnom opatu sv. Stjepana, kao što je anonimn i opat sv. Bartolomeja. Čudna je rečenica: »Johannes je vrlo često ime osobito kod svećenika«. To bi značilo, da se to ime daje kod ređenja, a ne kod krštenja.

»Laurentius«. Ime je dobilo i hrvatski fonetski oblik Lovrenac«. U Dalmaciji je poznat Lovrinac, a u XVII. i XVIII. st. u maticama javlja se Lovrin.

Na str. 268. čini se Skoku, da je Baza slavensko ime. Zaista i danas postoji u Cetini nadimak Bazo. U okolici Sinja glagol »bazati« znači gaziti, lutati bez osobitog cilja, na pr. za čovjeka, koji cio dan hoda po pazaru i ne kupuje niti prodaje, kaže se, da baza po pazaru.

Tako i Beza »moglo bi biti neko nepoznato slavensko ime.« U Dalmaciji postoji prezime Bezina. Analogno RARARA u Kartularu navodim kod Trilja prezime RARA.

Na str. 269. ponovo se javlja Krivalj (Crival greben). Skok to tumači kao posjedovni pridjev = Krivaljev greben. S pravom, i u Klisu je toponim Banj-dolac. Kako to tumači Novak već je spomenuto.

Skok vjeruje, da tu »može zaista da se krije ime kralja Krivalja, o kome šuti hrvatska povijest.« Barada ga već ima u statusu hrvatskih vladara. (Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. st.).

Ja držim, da Krivalj kralj nije ništa drugo nego prosti nadimak, kao što su Platihljeb, Platimisa, Pecce (Smola), Mesagalina (Polukoka), Močibob, Neslan, Vodovar, Skorobogat, Mekokuj, Osinjak, Mužina, Zlogodina, Bona barba, Golozlo, Trgovac, Grintavac, koje nalazimo u starim dokumentima. I danas ima po selima kraljeva, careva, biskupa, fratara, popića, banova, pretura, konzula, što su sve samo prišivci, od kojih nastaju prezimena: Kraljević, Carević, Banić, Banović i dr. Napokon i tast Petra Gumajeva zove se Majus Fava (Bob). Tako je i Krivalj imao nadimak kralj, a latinizator ga preveo na latinski Rex, ako možda nije i originalan nadimak romanski.

Kad bismo htjeli domišljati se, možda bismo ga doveli i u vezu s biranjem seoskog kralja.

Ne vjerujem u derivaciju prezimena Adrianiki (str. 280) od imena solinske rijeke Jader. Ime Jader je knjiško, pa je nemoguće, da se po tome prozvalo koje pleme, radije su Adrijančići postali od kojega Jadre ili Jandrije. O tome vidi u istom ovom broju Starohrvatske prosvjete moj osvrt na Skokovu radnju: Ime grada Splita.

Skok ubicira na str. 282. Prasizo između Sućurca i Solina, pa opet taj isti toponim identificira s toponimom »AD Prasizo« i »Prosez« u Smičiklasi i s »Prasse« u Farlattija (III. 326). Ti lokaliteti leže u Solinu ispod Sutikve, dakle prema Klisu i Mravincima. (Vidi Katić: »Sredovječno selo Prasi« u Starohrv. Prosvjeti N. S. II. 1-2, g. 1928). Za Schilmiz (str. 282) Skok kaže, da predstavlja današnje Humac, ali ne zna se, gdje se nalazi. Ako je za to ime ekvivalent Humac, onda su to (H)umi u Tugarima, gdje je crkva sv. Andrije.

Neispravno je zabilježeno (str. 283) Vrānjic. Izgovara se Vrānjic. Ni Saline nije dobro Skok postavio između Vranjica i Sućurca. Između Vranjica i Sućurca je more, a Saline (danas Slano) leže između Solina (tvornica Prvoborac i crkva sv. Kaj) i Sućurca.

Čudno je, da je Skoku nepoznat lokalitet Sancti Petri u vezi sa sv. Maksimom, koji se spominje »infra territorium Sancti Petri« (Kartular tekst br. 17 i str. 286). Ta sv. Maksim je u Jesenicama pa i teritorij sv. Petra nije drugo nego sv. Petar Gumajski.

Još je neispravnije, što »super terras sancti Stephani« (str. 216) Skoku je »danas Sustipan kod Splita« (str. 286), a taj se Sv. Stjepan bilježi već u uvodu Kartulara kao crkva, uz koju se protežu zemlje Petra Gumajeva (u Jesenicama).

Upravo je nemoguće, da se *Serecla* odnosi na Marjan (str. 286), jer iz samoga konteksta izlazi, da je taj lokalitet blizu Stubice, a Stubica je u današnjim Jesenicama, a ne u Splitu.

Na str. 287. Skok traži identičnu riječ hrvatsku za »decadere« i nalazi »oboljeti«. Imamo mi riječ mnogo bližega značenja »leći«, »zaleći«.

Za izraz »a presbitero veterano qui cantat missam in sancto Joanne« Skok nalazi adekvatno značenje u arbanaskom »kendoj« = čitam. I ovdje mi imamo bolju riječ. Svećenik, koji pjeva misu (ikavski: piva), a ministrant (i kod tihe mise) *otpiva*.

Za *racana* (str. 291) pisac nalazi »pokriv, gornje odijelo«. U Dalmaciji i danas žene nose »rakno«.

Na str. 293. *drevaro* po Skoku odgovaralo bi drevac, ali nije nigdje potvrđeno. U Dalmatinskoj zagori zovu se drvarice žene, koje idu u sjeću drva, ali i muškarci »drvari«.

*

Pri kraju hvatam prigodu, da unesem nešto svijetla i u dalju sudbinu crkve sv. Petra Gumajškoga poslije XIII. stoljeća. Novak nije ništa određeno rekao, kad je sv. Petar Gumajski prešao u posjed nadbiskupske menze. (Supertarski kartular str. 64-66). To je bilo u XIV. stoljeću. Još godine 1313. živjeli su baštinci Petra Gumajeva, koji su imali »ius patronatus« nad crkvom. To je bila obitelj Leonis i njezin sin Livoj (Liuoy) postavljaju svoga opunomoćenika Nikolicu Jancija, da u njihovo ime predloži Lovru, sina Dujma Jancija klerika za upravitelja, kapelana crkve sv. Petra Gumajškoga. To oni čine »vice hereditaria et iure patronatus ecclesie sancti Petri de Gummaio«.

U početku dakle XIV. vijeka još nije splitska crkva raspolagala imovinom sv. Petra Gumajškoga, već su ius patronatus imali nasljednici Petra Črnoga. (Miscellanea Državnog arhiva u Zadru, II. IV. god. 1950.-1952. str. 12, br. 5

ur. Stjepan Antoljak). Sudeći po patronimu Jancius, taj Lovro sin Dujma Jancius-a (Janko) bio je Hrvat. God. 1306. bio je u Splitu općinski consiliarius Jancius Ulcine Jancii, dakle bez ikakve sumnje hrvatskog porijekla, jer je Janko Vučine Jakova.

Crkva je sv. Petra Gumajskoga postala svojina nadbiskupske Menze između 1313. i 1362. Godine naime 1362. raspolože ovom nadarbinom nadbiskup Hugolin te je dne 28. XII. dodijeljuje »Stephano dalmatensi episcopo«, budući da se je toga beneficija odrekao neki Vučina (dakle opet Hrvat).

(Vidi u Kaptolskom arhivu u Splitu Ser. A. br. 36 f. 6).

Izdanje Supetarskog Kartulara svakako je dobitak za hrvatsku povijesnu znanost, ali je šteta, što ovako opsežan i važan dokumenat nije obradilo više stručnjaka.

Velik je materijal, koji se teško ovladava, pa nikakvo čudo, da se je u obradu uvuklo toliko netočnosti, na koje je trebalo upozoriti.